

CUPRINS

Explorarea universului carceral. Aspecte de etică și deontologie academică	7
Studii și analize	25
Condition humana în Res publica: între voință și zoon politikon	26
Demnitatea umană: un punct al lui Arhimede?	34
Principalele orientări teoretice în criminologie	46
Izvoare de drept execuțional penal: reglementarea și operaționalizarea condițiilor privative de libertate	48
Recomandări la nivel european privind suprapopularea penitenciarelor și condițiile minime de privare de libertate	51
Întârzierea, suspendarea și respingerea cererii de punere în aplicare a mandatului european de arestare - Jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene cu privire la condițiile de detenție	57
Incursiune asupra evoluției instituției carcerale în spațiul românesc	60
Miron Cozma: figura „indezirabilului”	70
Dinamica colaborării interinstituționale	75
Avizarea solicitărilor privind acordarea grațierii individuale	75
Monitorizarea electronică	77
Reglementarea și aplicarea măsurilor compensatorii pentru executarea pedepsei în condiții necorespunzătoare	93
Situație privind vizitele de cercetare în penitenciare	123
Situație privind unitățile penitenciare care nu au aprobat cererile privind desfășurarea vizitelor de cercetare	124
Situație statistică privind vizitele de cercetare efectuate în penitenciare	126
Evaluare penitenciare	127
Chestionare aplicate persoanelor private de libertate - Reprezentări grafice	132
Chestionare aplicate persoanelor private de libertate - Tabele	181
Chestionare aplicate personalului de penitenciar	249
Clarificări privind formularea unor întrebări	265
Interviuri de cercetare realizate	266

Explorarea universului carceral.

Aspecte de etică și deontologie academică

Abstract

Our aim is to present the ethical problems identified in the empirical research made in 22 prisons. We analyze the positioning and the way the researcher relates to the prison universe, the focus of the research being placed on the urgent need to adapt the research instruments and methods. We consider it appropriate to initiate a debate applied in the academic environment on academic ethics and deontology within the empirical research that involves the interaction of the researcher with vulnerable subjects, but also with an environment that he cannot control.

The perspective that we propose concerns the problematization of how research instruments are adapted to ethical principles, with an emphasis on the legitimate interests of the researcher and the subjects with whom he interacts. We intend to complete the recent studies in the Romanian area dedicated to applied ethics and academic deontology, aiming to explain the choices and positioning of the researcher in the research visits made in the prison. The exploration of an unknown universe generates a diverse range of ethical issues regarding the collection, processing and interpretation of data by the researcher, in order to ensure the most accurate representation of the researched universe.

Keywords: *empirical research, ethics, deontology, research tools, prison*

Rezumat

Demersul nostru urmărește prezentarea problemelor de etică identificate în cadrul cercetării empirice efectuate în 22 de penitenciare. Analizăm poziționarea și modul în care cercetătorul se raportează la universul carceral, accentul cercetării fiind pus pe necesitatea stringentă de adaptare a instrumentelor și metodelor de cercetare. Considerăm oportun inițierea unei dezbateri aplicate în mediul academic privind etica și deontologia academică în cadrul cercetărilor empirice care implică interacțiunea cercetătorului cu subiecți vulnerabili, dar și cu un mediu pe care nu îl poate controla.

Perspectiva pe care o propunem vizează problematizarea asupra modului în care sunt adaptate instrumentele de cercetare în raport cu principiile de etică, punând accentul pe interesele legitime ale cercetătorului și ale subiecților cu care acesta interacționează. Ne propunem astfel să completăm studiile recente din spațiul românesc dedicate eticii și deontologiei academice aplicate, urmărind să explicăm alegerile și poziționarea cercetătorului în cadrul vizitelor de cercetare efectuate în penitenciar. Explorarea unui univers necunoscut generează o gamă diversificată de problematici de natură etică privind culegerea, prelucrarea și interpretarea datelor de către cercetător, pentru a asigura o reprezentare cât mai fidelă cu putință a universului cercetat.

Cuvinte cheie: *cercetare empirică, etică, deontologie, instrumente de cercetare, penitenciar*

Etică, integritate și deontologie academică: principii și repere fundamentale

În spațiul românesc, etica și integritatea academică ocupă un loc marginal în studiile academice, excepție reprezentând volumele editate de Liviu Papadima¹ și de Emilia Șercan² în 2017, la care adăugăm volumul *Etică și integritate academică*, publicat în 2018 la Editura Universității din București.³ Subiect recent problematizat în mediul academic, fundamentarea eticii și integrității academice se întemeiază în spațiul românesc pornind de la „formula umanității a Imperativului Categorical” elaborată de filosoful Immanuel Kant.⁴ Emanuel Socaciu și Emilian Mihailov evidențiază dezvoltarea culturii morale europene moderne pornind de la Imperativul Categorical kantian de „a trata umanitatea, atât în persoana ta cât și în persoana altora, întotdeauna în același timp ca scop în sine, și niciodată doar ca mijloc”.⁵ Raportându-ne la formula Imperativul Categorical, definim cercetătorul ca fiind subiect al legii morale, demersul acestuia privind culegerea și interpretarea datelor suprapunându-se peste un set de principii și valori etice acceptate de întreaga comunitate academică.

Expressis verbis, Codul Universității din București (Codul UdB) se fundamentează pe: (i) principiul autonomiei; (ii) principiul demnității; respectiv, (iii) principiul dreptății.⁶ În procesul de avizare și evaluare etică a proiectelor de cercetare, Comisia de etică a Cercetării din cadrul Universității din București urmărește respectarea de către profesori și studenți a principiilor din Codul UdB, la care se adaugă (iv) principiul binefacerii; (v) principiul integrității; (vi) principiul

¹ Liviu Papadima (coord.), Andrei Avram, Cătălin Berlic, Bogdan Murgescu, Mirela-Luminița Murgescu, Marian Popescu, Cosima Rughiniș, Dumitru Sandu, Emanuel Socaciu, Emilia Șercan, Bogdan Ștefănescu, Simina Elena Tănăsescu, Sanda Voinea, *Deontologie academică. Curriculum-cadru*, București, Editura Universității din București, 2017.

² Emilia Șercan, *Deontologie academică: ghid practic*, București, Editura Universității din București, 2017.

³ Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, București, Editura Universității din București, 2018.

⁴ Emanuel Socaciu și Emilian Mihailov, „Concepte și distincții fundamentale”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 15.

⁵ Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere precedată de o schiță biografică și o introducere de Traian Brăileanu, București, Paideia, 2003, pp. 97-98, apud. Emanuel Socaciu și Emilian Mihailov, „Concepte și distincții fundamentale”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 15.

⁶ Valentin Mureșan și Mihaela Constantinescu, „De ce avem nevoie de etică și integritate în mediul academic?” în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 53.

vulnerabilității.⁷ În cazul studiilor empirice, încălcarea în mod direct a principiului integrității se produce în momentul în care cercetătorul recurge la „fabricarea sau falsificarea datelor de laborator, interpretarea intenționat eronată a dovezilor empirice, raportarea trunchiată a unor date, utilizarea banilor destinați cercetării în alte scopuri, colaborarea cu parteneri care nu au competența necesară pentru a desfășura activitățile de cercetare din proiect”.⁸ Accentul nu este pus pe intenția sau pe capacitatea cercetătorului de a utiliza și interpreta datele culese în cadrul studiilor empirice, ci pe modul în care rezultatele cercetării reflectă în mod fidel reprezentările din universul cercetat. Asemenea unei imagini care se formează pe retină, observatorul însăși decodifică și codifică datele utilizate în funcție de propriile filtre și mecanisme aplicate, motiv pentru care considerăm că dezideratul integrității îl putem respecta doar în măsura în care ne asumăm și prezentăm în mod clar filtrele și mecanismele de care am ținut cont în prelucrarea și interpretarea datelor. Un aspect suplimentar pe care îl aducem în discuție este reprezentat de natura înțelegerii de către cititorul neavizat a universului cercetat. Concret, ne referim în mod expres la partea din universul cercetat prezentată cititorului neavizat care nu dispune de o perspectivă asupra întregului. În această situație, cercetătorul este pus în situația de a delimita partea prezentată cititorului.

Ghidul practic de Deontologie academică elaborat de Emilia Șercan,⁹ împreună cu perspectiva diacronică urmărită în studiul realizat de Roxana Maria Ghițău,¹⁰ evidențiază o gamă variată de carențe privind integritatea academică. Dilema etică¹¹ este însă analizată în raport cu situațiile în care încălcarea valorilor și principiilor morale afectează comunitatea academică, fără a se aduce însă în discuție problematica calității cercetării și a diseminării rezultatelor acesteia. Plagiatul,¹² politizarea învățământului universitar și natura relațiilor dintre cercetător și profesorul coordonator au reprezentat principalele aspecte care au afectat în mod direct imaginea și integritatea învățământului superior.¹³ Centrarea demersurilor exclusiv asupra acestor fenomene a plasat în plan secund problematica privind poziționarea cercetătorului atât în momentul desfășurării cercetării

⁷ Toni Gibea, „Instrumente instituționale pentru promovarea eticii academice”, în Emanuel Socaciu, Constantin Vică, Emilian Mihailov, Toni Gibea, Valentin Mureșan, Mihaela Constantinescu, *Etică și integritate academică*, București, Editura Universității din București, 2018, p. 71.

⁸ *Idem*, p. 73.

⁹ Emilia Șercan, *Deontologie academică: ghid practic*, București, Editura Universității din București, 2017.

¹⁰ Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, în Carmen Mihaela Crețu (coord.), *Volumul Conferinței Naționale de Cercetare în Educație, Comunitățile de învățare în secolul 21. Provocări pentru învățământul superior*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2015, pp. 1-14.

¹¹ Rushword Kidder, *How good people make tough choices: Resolving the dilemmas of ethical living*, New York, NY, Fireside Publications, 1995; Linda Klebe Trevino, „Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model”, *Academy of Management Review*, 1986, 11 (3), pp. 601-617, apud. Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, p. 2.

¹² Emilia Șercan, *Deontologie academică: ghid practic*, București, Editura Universității din București, 2017.

¹³ Mihaela Miroiu (coord.), Ana Bulai, Daniela Ion, Daniela Cutaș, Liviu Andreescu, „Cod etic pentru universități: proiect, 2005”, apud. Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, p. 4.

empirice, cât și în momentul diseminării rezultatelor către potențialii cititori. Această problematică a început să fie adusă în prim plan în ultimii doi ani, fără a fi însă aprofundată și particularizată în funcție de domeniile de cercetare din cadrul științelor umaniste. Semnalăm astfel lipsa definirii metodologiei și a instrumentelor de cercetare în funcție de particularitățile etice ale cercetării (empirice). Includerea principiilor de etică în cadrul normelor academice determină, treptat, o adaptare a instrumentelor de cercetare, care sunt definite a priori înțelegerii particularităților universului cercetat.¹⁴ Accentul pus însă pe integritatea cercetătorului (determinate de pierderea încrederii față de contestarea mitului turnului de fildeș al integrității academice)¹⁵ a determinat îndepărtarea de calitatea relației cercetătorului cu universul (empiric) cercetat. Excepția este reprezentată de studiile asupra pacienților, un exemplu relevant fiind studiul realizat de Nicoleta Tătaru, în cadrul căruia accentul este pus asupra provocărilor profesionale, etice și legale cu care se confruntă psihiatrii în momentul îngrijirii persoanelor bolnave mintal care sunt private de libertate.¹⁶ Autoarea menționează necesitatea respectării principiului libertății individuale, consimțământul informat, confidențialitatea și relația medic-pacient.¹⁷ În continuarea acestui studiu, cercetarea noastră urmărește să prezinte provocările de natură etică determinate de relația cercetător - persoană privată de libertate - personal penitenciar, identificate în urma vizitelor de cercetare efectuate în penitenciarele din România.

Adaptarea instrumentelor de cercetare la mecanismele de funcționare ale universului carceral

Identificarea și descrierea particularităților universului carceral, raportându-ne la dezideratul de a calibra în mod egal reprezentările persoanelor private de libertate, ale personalului penitenciarelor cu cele ale observatorului, reprezintă un demers dificil. Avem în vedere faptul că subiectul cercetării problematizează asupra unor aspecte sensibile care generează un nivel ridicat de interes din partea persoanelor cu care interacționăm, întrucât îi vizează în mod direct.¹⁸ Reprezentarea

¹⁴ A se vedea Mark Israel și Iain Hay, *Research Ethics for Social Scientists. Between ethical conduct and regulator y compliance*, London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2006; Tom L. Beauchamp, Ruth R. Faden, R. Jay Wallace, Jr. și Leroy Walters (Eds.), *Ethical issues in social science research*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1982. pp. 40-98; David M. Shaw, Tenzin Wangmo și Bernice S. Elger, „Conducting Ethics Research in Prison: Why, Who, and What?” *Journal of Bioethical Inquiry* 11, 2014, pp. 275–278.

¹⁵ George Robinson și Janice Moulton, *Ethical Problems in Higher Education*, edited by iUniverse, 2005, apud. Roxana Maria Ghițău, „Dileme etice în context academic”, p. 11.

¹⁶ Nicoleta Tătaru, „Ethical Issues in Prison Psychiatry in România”, în Norbert Konrad, Birgit Völlm și David N. Weisstub (Eds.), *Ethical Issues in Prison Psychiatry*, International Library 287 of Ethics, Law, and the New Medicine, New York London, Springer, 2013, p. 290.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Cercetarea urmărește testarea reprezentărilor respondenților asupra măsurilor de clemență, în raport cu condițiile de detenție și a primit avizul Comisiei de Etică a Cercetării din cadrul Universității din București. A se vedea Decizia Comisiei de Etică a Cercetării Științifice nr. 11/13.07.2018.